

АРК має серед низки інших вирішувати таке питання, як консолідація всіх етнічних спільнот, забезпечення їм рівних прав і можливостей. На думку Чубарова, Конституція АР Крим цієї проблеми не розв'язує. Погоджуючись з такою думкою, можна сказати, що Верховна Рада України мала б здійснювати більш чіткий контроль за виконанням рішень з тих питань, які Конституцією України однозначно віднесено до відання АРК.

На мою думку, недооцінка етнічного фактора на виборах у майбутньому може негативно позначитися на результатах політичних сил та на самій діяльності Верховної Ради України у сфері етнонаціонального розвитку. Таке припущення базується на двох моментах:

1. Велика питома вага виборців (досить згуртованих) - близько 24% (17,3 з них росіяни та 6% представники інших національностей).

2. Політизація етнічних рухів, що виявляється у прагненні представників національних меншин (через свої етнічні організації й особливо через своїх лідерів) брати більш активну участь у політичному житті країни, посилити свій вплив на прийняття рішень, принаймі, тих, які стосуються етнонаціонального розвитку країни.

Щерба Г.І.
Львівський національний університет
імені Івана Франка

**ПРОБЛЕМИ ПОДОЛАННЯ НАСЛІДКІВ ДЕПОРТАЦІЙ
УКРАЇНЦІВ З ЛЕМКІВЩИНИ, НАДСЯННЯ, ХОЛМЩИНИ
В 40-Х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ
(ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ СОЦІОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ)**

Депортації в 1944-1946 роках українців з Лемківщини, Надсяння, Холмщини розглядаються у контексті усіх депортацій і виселень, усіх акцій, спрямованих на позбавлення людей права на батьківщину, які проводилися на землях України, починаючи від

вересня 1939 року і протягом наступних кількох десятиріч. Вони здійснювалися злочинними режимами більшовицької Росії, гітлерівської Німеччини, польської сателітарної комуністичної влади і тих прислужників цих режимів, яких, на жаль, вдавалося знаходити у середовищі народів, що стали жертвами антигуманних держав. Події 11 травня 1947 року, коли розпочалася акція «Вісла», стали одним із елементів того ланцюга злочинів, який був започаткований набагато раніше – це і ті більшовицькі вивози, які розпочалися в Галичині в 1940-1941 роках, – ми називаємо їх західним словом «депортації», «яке не передає всієї жорстокості знущань щодо людей, дітей, хворих, що гинули в дорозі і в місцях виселення, з яких знущалися поприхачі влади» [1, 3].

Вчені історики намагаються глибоко сягнути витоків тих подій і дати їм оцінку [2–11]. Починаючи з 1990 року автором проведено соціологічні дослідження серед учасників подій українсько-польських переселень в 1944-1946 роках. Результати соціологічних досліджень та спогади лемків опубліковані в пресі [13, 13; 14, 12; 15, 11; 16, 248; 17, 63; 18, 105]. Автор виступала на міжнародних наукових конференціях з проблем українсько-польських переселень 1944-1947 рр. в Українському вільному університеті в Мюнхені (1992, 1994), в університеті м. Франкфурт-на-Одері (1998), Німеччина; в університетах м. Лігниці (2002), м. Вроцлава (2007), м. Жешува (2008), Перемишля (2000, 2003), Польща; в університетах Софії, Созополь (1995), Болгарія; Москва (2008), Росія; в університетах Києва, Львова, Дрогобича, Тернополя, Івано-Франківська, Чернівці, Кам'янець-Подільського тощо – Україна.

Опитано 785 переселенців з Лемківщини, Надсяння, Холмщини методом пресового опитування [12]. Крім анкет надійшли ще й листи-спогади. Від переселенців з Лемківщини ми одержали 235 анкет, з Надсяння – 385, з Холмщини – 165. Опитані – люди в основному середнього і старшого віку: від 40 років і поза 60. Але найбільш активними виявилися шістдесяти-сімдесятирічні - їх було 51,2% (табл. 1).

Найвищого апогею насильницькі виселення досягли в 1945 році (про це вказали в анкетах 44,5 відсотків опитаних переселенців) і в 1946-му – 30 відсотків. Як показують результати соціологічного

дослідження, лише 4,8 відсотка з числа переселенців, котрі надіслали нам листи з анкетами, «добровільно» переселилися. З них – 7,1 відсотка – добровільно переселені з Лемківщини.

Нелегко було людям залишати свої прадідівські оселі, майно, прощатися з своїм рідним краєм. І досі вони чують плач і крики, з яким покидали люди свої села. Деяких жінок чоловіки виносили на руках на дорогу, насильно відриваючи їх від рідних порогів, – пишуть у своїх спогадах переселенці. Перевозили переселенців з рідних місць в антисанітарних умовах, про це підтверджують 96 відсотків опитаних.

Про подібні факти переїзду пишуть майже усі переселенці. Вивантажували людей в степу на тупикових станціях, як правило, під вечір. Ніхто не поспішав до них підходити. Потім розселяли їх по селах. Страшно було дивитись на колись заможних селян, які раптом були перетворені у рабів. Підселяли людей до місцевих жителів, які після війни й самі жили у скрутних умовах. У східних областях України веліли працювати у колгоспах, за працю нічого не платили, до людей ставились з підозрою, називали їх поляками. У західних областях України ще колгоспів не було. Люди наймались до господарів, які не дуже мали чим розплачуватись за роботу, і, в результаті, доводилось їм навіть голодувати. За даними соціологічного дослідження, це підтверджують 68 процентів переселенців.

Таблиця 1.

Результати пресового опитування «Переселення очима переселенців – з відстані півстоліття» (у відсотках до кількості опитаних)

Питання анкети		Лемківщ	Холмщ	Надс	Всього
		ина	ина	яння	
		N=235	N=165	N=385	N=785
Рік переселення	1944	6,5	18,3	3,7	7,6
	1945	44,1	43,7	45,1	44,5
	1946	41,8	35,2	21,0	30,0
	1947-1952	7,6	2,8	30,2	17,9

ВИПУСК 1

Вік респондентів	31-50 років	13,6	9,1	19,7	15,7
	51-60 років	23,9	43,0	34,0	33,1
	старші 61 року	62,5	47,9	46,3	51,2
Чи міняли місце проживання після переселення	так	76,1	83,8	62,3	70,9
	ні	23,9	16,2	37,7	29,1
Чи Ваше переселення було для Вас добровільним	так	7,1	6,3	2,8	4,8
	ні	92,9	93,7	97,2	95,2
Чи були забезпечені нормальні санітарно-гігієнічні умови під час переселення	так	5,4	1,4	4,3	4,0
	ні	94,6	98,6	95,7	96,0
Чи мали Ви відповідні житлові умови на новому місці поселення	так	17,4	19,7	13,3	15,8
	ні	82,6	80,3	86,7	84,2
Чи були Ви забезпечені місцем праці за бажанням і професією	так	20,7	28,2	29,6	26,8
	ні	79,3	71,8	70,4	73,2
Чи доводилось Вам голодувати на новому місці поселення	так	72,8	68,3	65,1	68,0
	ні	27,2	31,7	34,9	32,0
Чи зазнали Ви переслідувань на місці поселення	так	47,3	40,8	44,8	44,6
	ні	52,7	59,2	55,2	55,4
З часу Вашого переселення минуло близько 50 років. Чи зникла у Вас туга за рідним домом	так	24,5	23,9	29,3	26,8
	ні	75,5	76,1	70,7	73,2
Чи хотіли б Ви повернутись назад додому, якщо б Вам була надана така можливість	так	44,6	53,5	63,0	55,7
	ні	55,4	46,5	37,0	44,3

На новому місці поселення усі зрозуміли брехню сталінських чиновників, які переконували при виїзді, ніби на переселенців давно вже чекають порожні хати. Люди сприймали нові місця поселення як сон – туга за рідним краєм не давала спокою. Нові митарства почалися у 1946 році, році засухи в східних областях України, знову – на захід, додому. Тут переслідування, затримки в дорозі, пошуки житла й праці, що доповнювалось ще й голодом. Старші люди не витримували, вмирали. По кілька разів змінювали місце проживання у пошуках житла й праці, поки не витратили все своє майно і змушені були осісти будь-де.

Про відсутність відповідних умов життя на новому місці поселення вказує 84,2 відсотка опитаних переселенців. І лише 26,8 з числа опитаних переселенців змогли влаштуватися на роботу за фахом. Серед переселенців були й такі, які зазнали переслідувань на новому місці поселення – 44,6 відсотків за результатами нашого дослідження. І тут їх не минули сталінські репресії, переслідування. Були також фальшиві свідчення односельчан.

З того часу минуло півстоліття. Загоїлися рани в душі і в серці багатьох, котрі залишилися живими із переселенців. А скільки ж їх загинуло, тих, невинних людей? Результати соціологічного дослідження показують, що і досі не зникла туга за рідним домом. Це стверджують 73,2 відсотків опитаних переселенців. Туга за рідним краєм перелилась в поезію і пісні. Ось як згадує ці події Халанич Андрій із села Кальниця: «Я, Халанич Андрій Васильович, 1914 року народження. Поки я живий, хочу написати цю істинну історію, котра відбулась на моїх очах на Лемківщині. В 1945 році польська регулярна армія спалила наше село Кальницю. Мою маму розстріляли і багатьох людей. Так ми жили на цьому згарищі, хто яку будку збив і так жив, а хто подався на друге село. Голод, холод і таке інше. Частина села спалили (Сукувати) і частину села Середня. Так люди жили аж до травня 1946 року. Потім так звана карна експедиція, котра не рахувалася з людьми, збивала їх і гнала, як останніх собак на станцію. Тут сиділи під голим небом, під дощем по два - три тижні, а то й місяці. Далі вантажили, як худобу у товарні вагони і везли без води, без гарячої їжі. Люди по дорозі мліли, вмирали... Якщо був совісний машиніст, то ставав, де можна було набрати води, але не було в що набрати, бо люди не були

пристосовані. В дорозі стояли по три доби, а то й більше. А привезли на станцію, там знову страждання, люди розбігалися, селом ходили просити шмат хліба. В хату одну заселяли навіть по три-чотири сім'ї. Хати були без вікон, без дверей. Цього всього описати неможливо, як знущалася над людьми польсько-сталінська машина».

Спогад Черешнівського Антона з села Стежниця: «Я, Черешнівський Антон Костянтинович, народився 24 березня 1915 року в селі Стежниця, яке неподалік міста Балигород, в якому проживав і працював. У 1944 році після фронту я переїхав жити до села Стежниці. Через певний час приїхало до Балигорода польське військо і стало життя нестерпним.

Потім люди, коли сподівалися, що в їх село має прийти армія (а часто давали секретно знати польські «аківці»), то ще звечора забирали деякі речі, одягу, постіль, худобу і перебиралися в ліси. Так зробили і ми. Наступного дня в село прибуло військо, і коли не застали людей, погналися в ліс. Вони швидко наздогнали людей і почали багнетами розпорювати перини, бити людей. «

Як відбувалося переселення, що сталося в 1945 році? Розповідає Микун Володимир Степанович з села Туринсько: «За допомогою танків, кулеметів й автоматів польське військо створювало «добровільне переселення». Палали хати, падали жертвами ні в чому не винні люди. У нашому селі було спалено 5 хат, вбито 2 чоловіки. В селі Кальниця вбито 20 чоловік, в селі Завадка – 32 чоловіки. Села Кальниця і Завадка були повністю при переселенні спалені. З тих сіл, які були спалені під час акції переселення, польська влада не давала людям майнових документів, яким, як відомо, в УРСР не було компенсації. Після переселення вище названі села були спалені і стерті з лиця землі».

А ось ще один лист-спогад Майковича Михайла Степановича: «Протягом 1945-1946 років нас переслідували польські власті за допомогою війська. Наше село Чистогорб Сянокського повіту межує з чехословацьким кордоном. Коли набігали на села війська, то ми переходили на сторону Словаччини і там переховувались. «

У своїх спогадах Ференц Іван Михайлович, переселений із села Прилуки Сянокського повіту, згадує: «... Люди не хотіли коритися

примусовому виїзду, оборонялися на рідному порозі, на рідній землі, прийнявши катування і смерть. Що війною в 1944 році не була зруйнована, спалена моя батьківщина Лемківщина, то в 1945 і в 1946 роках це зробили розлючені польські вояки. Палали багаття, лилася кров, падали вбиті, не сотні, а тисячі, декотрих і не було кому схоронити».

Читаємо ще один лист-спогад Барни Анни Іванівни: «Мене везли (моїх родичів, батьків) цілий місяць до Дніпропетровська. Пережили коросту, голодівку, все було. Втікали ми, запрягли корову, але по дорозі її вкрали. Ми у вантажному вагоні поїздом приїхали в Красне Львівської області, а потім нам сказали, що далі кордон. Так ми і zostалися в Красному. Ми працювали і чекали, коли поїдемо додому. Мама з жалю того померла, тужила за своїми. Брати також повмирали молодими з туги. А я все хворію. Я по жебрах ходила по селах. На одинадцятьох квартирах сиділа, набідилася тяжко. Невже ж ми не такі люди і без серця., як усі на планеті? Не питайте, чи хочемо їхати, а дайте наказ, хоч би вмерти на своїй землі. Бо мої батьки хотіли на колінах іти на своє. Дайте мені там житло і всім, то всі поїдуть лемки. Пустіть мене хоч поцілувати моє обійстя...»

Читаємо ще один лист-спогад Жили Марії Василівни, переселенки з села Яселко Сянокського повіту Польської Республіки: «Мої батьки проживали в селі Яселко Сянокського повіту. Назву село одержало від річки, яка протікала тут і впадала в Сян. Батько мій ще живе, а мати померла, так і не діждавшись часу, щоб хоч раз побувати в рідних місцях. Переселили моїх батьків в 1945 році. Ніколи не забуду тих хвилин, коли мама зі сльозами на очах і з надзвичайною тугою розповідала нам, дітям, а нас було четверо, про свою Батьківщину. «Якби могла, то б на крилах полетіла туди», – повторювала завжди мама. Переселення проводилось без попередження. Серед ночі вдирались у хату і виводили людей на вулицю, хто в чому був одягнутий. Часу на те, щоб зібрати хоч які-небудь речі, не дали. «Щасливим» був той, хто звечора не випряг коней з воза, тому міг їхати кіньми. А решту людей гнали пішки. Моїх батьків поселили у селі Новосілка колишнього Скалатського району на Тернопільщині. В старенькій хатині з однією кімнатою, що водночас була і кухнею, поселили дві

сім'ї: моїх батьків з двома дітьми і батьком (по татові) та батьків моєї матері з чотирма дітьми. Умови проживання були надзвичайно важкі. Через рік з надією на повернення на батьківщину, мої батьки переїхали на Самбірщину, у село Радівки. Тут їм виділили стару хату, господарів якої вивезли в Польщу. Хатина була стара, кімната, яка не опалювалась, і кухня. Так і тулилася у цій хатині наша сім'я аж до 1964 року, поки батьки побудували іншу хату, правда, теж із старої дерев'яної, купленої в горах. Все своє життя батьки ледве зводили кінці з кінцями. Виростили 6 дочок. Все своє життя мати працювала у колгоспі, а батько спочатку на цукровому заводі, а потім на меблевій фабриці... Побували деякі земляки моїх батьків у рідних місцях і зі сльозами на очах розповідали, що села всі зразу ж були спалені, поляки порозвалювали церкви, все поросло лісом. І навіть річка пересохла з туги за людьми, що покинули рідний край»...

У лемків насильно відібрали рідні гори, рідні землі, домівки під час переселення за наказом Сталіна, котрий переганяв цілі народи, ніби отари овець – безжалісно і жорстоко. Так трагічно закінчився другий етап виселення українців з Лемківщини, а також із Надсяння та Холмщини і Підляшшя.

З метою з'ясування деяких аспектів українсько-польських зв'язків і перспектив подальшого співробітництва між Україною і Польщею автором було проведено пресове соціологічне дослідження «Образ країн-сусідів в Україні і Польщі» за допомогою анкети, опублікованої в газеті «Молода Галичина» від 15 травня 1992 року [19]. Надійшло 1200 анкет від читачів газети, різних за віком, статтю та професією, освітою, національністю, українців – 93% (табл. 2).

Половина опитаних вважає, що співробітництво між Україною та Польщею могло бути більш тісним, 16% – думають, що воно розвивається нормально, 24% – вважають, що немає необхідності поглиблювати його, воно і так занадто інтенсивне. Отже, більшість українців бажають, щоб взаємовідносини між Україною і Польщею надалі складались добре.

Таблиця 2

Відповіді респондентів на питання, чи бажають вони брати участь у збереженні культурних цінностей на Україні та в Польщі (в %)

Культурні ініціативні заходи	Хотів би	Не хотів би	Важко відповісти
Збереження і реставрація пам'яток української культури на території Польщі	74	6	20
Збереження українських звичаїв, традицій, мови на території Польщі	76	7	17
Передача українських культурних цінностей з Польщі на територію України	73	9	18
Збереження і реставрація пам'яток польської культури на території України	60	16	24
Збереження польських звичаїв, традицій, мови на території України	52	25	23
Передача польських культурних цінностей з України на територію Польщі	46	29	25

Відносно можливого повернення українських репатріантів 1940-50-х років знову на Лемківщину, до Надсяння, на Холмщину, в Підляшшя, то 71% жителів Галичини вважають, що потрібно надати їм таку можливість, якщо вони захочуть цього, 18% не бачать потреби повертатися їм назад, і 11% – не задумувались над цим ніколи (табл. 3). Результати соціологічних досліджень опубліковані в пресі [20, 122; 21, 51; 22, 27].

В 1993, 1995, 1996, 2000, 2002, 2004, 2007, 2009 роках проводились соціологічні дослідження представників громадсько-культурних товариств «Лемківщина», «Холмщина», «Надсяння» з метою вивчення етнічної самосвідомості українців, можливостей повернення їх на батьківщину, та перспективи співробітництва України та Польщі [23, 51; 24, 317; 25, 161; 26, 294; 27, 161].

Таблиця 3

**Відповіді респондентів на питання, як вони ставляться до
можливого повернення переселенців знову на Лемківщину**

	В % до числа всіх опитаних
Потрібно надати їм можливість повернення на батьківщину, якщо вони захочуть	71
Не бачу потреби повертатися їм назад	18
Не знаю, не думав про це	11

Розглянемо результати експертного соціологічного дослідження, проведеного автором у травні 2007 року. Опитано 245 експертів у м. Львові та Львівській, Тернопільській та Івано-Франківській областях. Більшість опитаних експертів – 66,7% підтримують виплату компенсацій депортованим українцям в 1944–1946 роках з Лемківщини, Холмщини, Надсяння, не підтримують – 15,6%, і важко відповісти – 17,7%. Можна сказати, що проявляється толерантність і пошана вшанування пам'яті щодо жертв українсько-польських конфліктів, розуміння того, що обидві сторони були жертвами обставин – так вважають 95,6% і 4,4% не відповіли на це запитання. На думку опитаних експертів, 55,6% вважають, що відбулись останнім часом позитивні зміни у суспільній свідомості жителів Польщі та України щодо ставлення до поховань українців, які загинули під час бойових дій, а також жертв українсько-польських конфліктів, 33,3% – вважають, що не відбулось позитивних змін і 11,1% було важко відповісти на запитання.

Часова дистанція, а також документи, якими ми зараз володіємо, дають підстави більш точно і об'єктивно визначити причини цих депортаційних акцій і з'ясувати, чи була можливість уникнути українському народові цих трагічних подій. Глибокий аналіз документів, зовнішньої і внутрішньої ситуації, в якій опинились українські лемківські землі наприкінці 1930-х і в 1940-х роках, дають підстави зробити невтішні висновки: за тих обставин уникнути цих трагічних подій, внаслідок яких у західних регіонах України було репресовано, депортовано або знищено понад 3 млн. чоловік, практично не було можливості. Тому що Україна

була поневоленою і розчленованою, а ті держави, які вирішували її долю, вели справу до подальшого її розчленування.

Ми вдячні всім дослідникам, які працюють над цією важкою, неоднозначною темою. Вчені нарешті повинні сказати правду про наші відносини. Ідея єднання нам дасть набагато більше, ніж ідея конфронтації [28, 8]. Але ще далеко не всі сприяють цьому неминучому процесові українсько-польського порозуміння та поєднання. Тільки взаємоповага, взаєморозуміння і взаємна толерантність дадуть нам змогу вийти на широкий шлях українсько-польського співробітництва.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ісаєвич Я. Виступ. В зб.: Депортації українців та поляків: кінець 1939 – початок 50-х років (до 50-річчя операції «Вісла») / Упор. Ю. Сливка. – Львів: І-т українознавства НАН України, 1998. – 132 с.
2. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917-1953. Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. У 2-кн. – Київ: 1994.
3. Дашкевич Я. Шляхи подолання упереджень // Польсько-Українські студії. 1. Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. – Київ: Либідь, 1993. – С. 23–29.
4. Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади. В 3 кн. Т. 1. 1939-1945 рр. / Упор. Ю. Сливка. – Львів: І-т українознавства НАН України, 1998. – 750 с.
5. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. Париж-Нью-Йорк-Львів: 1993. – Ч.3. – 660 с.
6. Misilo E. Akcja «Wisła» – Warszawa: 1993.
7. Misilo E. Pawłokoma 3.3. 1945 r. – Warszawa: Wyd. “Ukar”, 2006. – 183 с.
8. Сергійчук В. Трагедія українців Польщі. – Тернопіль, 1997. – 438 с.
9. Сергійчук В. український здвиг: Закерзоння. 1939–1947 / Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Центр українознавства. – Київ: Українська видавнича спілка, 2004. – 840 с.

10. Сивіцький М. Історія польсько-українських конфліктів. – Т.1 / Пер. з польськ. Є Петренка. – Київ: Вид-во ім. О. Телячи, 2005. – 343 с.

11. Сивіцький М. Історія польсько-українських конфліктів. – Т.2 / Пер. з польськ. Є Петренка. – Київ: Вид-во ім. О. Телячи, 2005. – 358 с.

12. Анкета // Ленінська молодь. – Львів, 1990, 04.01

13. Щерба Г. «Евакуація – депортація» українців з Лемківщини в 1945–1947 рр. у спогадах лемків // Лемківщина, 1991. – США, Нью-Йорк. Ч.3. – С.13-15, Ч.4. – С.14-16.

14. Щерба Г., Яремкевич Л. Лемківська трагедія // Трибуна. – 1991. – № 10. – С. 12-13.

15. Щерба Г. До подій на Лемківщині в 40-х роках ХХ ст. / В зб.: 23 крайовий з'їзд Організації Оборони Лемківщини в Америці 31 жовтня – 1 листопада, 1992 р. / ред Дупляк М., Кікта В., Чайковський Б. – Іст. Ганновер-Нью-Джерсі, США. – С.11-24.

16. Щерба Г. Депортації населення з польсько-українського пограниччя 40-х років / В зб.: польсько-українські студії Україна-Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. Матер. міжн. наук. конф. Кам'янець-Подільський, 29-31 травня, 1992 р. – Київ: 1993. – С.248-255.

17. Щерба Г. Проблеми українсько-польських переселень в 1944-48 рр. у світлі соціологічних досліджень // Українська діаспора. – 1993. – № 3. – С. 63-74. – Київ – Чикаго: Ін-тут соціології НАН України.

18. Scherba Halyna. Problemy ukraińsko-polskich przesiedlen w latach 1994-1948 z punktu widzenia sociologa. – Akcja «Wisła» na tie stosunkow polsko-ukrainskich w ХХ wieku» Szczecin, RP, 1994. S.105-118.

19. Анкета «Образ країн-сусідів в Україні і Польщі» // Молода Галичина, Львів. –15.05.1992.

20. Щерба Г. Соціологічні дослідження проблем співробітництва України та Польщі. В зб. матер. міжн. наук конф. «Проблеми розвитку соціології на сучасному етапі» / І-тут соціології НАН України / Ред. В.М. Ворона, В.Б. Євтух, С. О. Макеєв та ін. – Київ: 1994. – С.122-123.

21.Щерба Г. Україна-Польща: проблеми та перспективи регіонального економічного українського співробітництва. В зб.: Становлення національної економіки України / Матер. всеукр. наук. конф. – Львів: 1995. – С.51-59.

22.Щерба Г. Українсько-польські стосунки – в дзеркалі соціології. – В зб.: Етнонаціональний розвиток в Україні та стан української етнічності в діаспорі: сутність, реалії конфліктності, проблеми та прогнози на порозі ХХІ ст) Матер. 5-ої міжн. наук. практ. конф. Київ, 22-25 травня 1997 р. – Київ-Чернівці: 1997. – Ч.2. – С. 27-31.

23.Щерба Г. Проблеми міжетнічних стосунків у Львові в світлі соціологічних досліджень. В зб.: Матер. укр-польськ. наук. конф. 18-20 травня 1994 р, Львів: Льв. нац. у-т / Львів, 1994. – С. 51-52.

24.Щерба Г. Стан міжетнічних стосунків у Львівському регіоні в світлі соціологічних досліджень. В зб.: Укр. Вільного Університету. Матер. міжн. наук. конф. «Народ, нація, держава: укр. питання у Європейському вимірі». – Львів, травень 1993 / Сер. наук зб. Т. 17. – Мюнхен-Львів: 1995. – С. 317-322.

25.Щерба Г.І. Україна – Польща: проблеми та перспективи регіонального співробітництва // В зб. Соціально-економічні та екологічні проблеми розвитку адміністративних районів. Наук. доп. міжн. наук.-практ. конф. (м. Тернопіль, 17-18 квітня 1997 р.) / НАН України. Ін-тут регіональних досліджень. – Львів: 1997. – С. 161–165.

26. Щерба Г.І. Регіональні аспекти розвитку транскордонного співробітництва України і Польщі // В зб.: проблеми розвитку соціологічної теорії Соціальні процеси в Україні. Матер. четвертої всеукр. соціол. конф. – Київ : Ін-тут соціології НАН України, САУ, 2004. – С. 294-302.

27.Щерба Г.І. Соціологічні дослідження розвитку українсько-польського транскордонного співробітництва // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. Зб. наук. праць. – Київ: Фенікс, 2007. – Вип. 8. – С. 82–92.

28.Сардачук П. Виступ//Депортації українців та поляків: кінець 1939 – початок 50-х років (до 50-річчя операції «Вісла»)/Упор. Ю. Сливка. – Львів: І-т українознавства НАН України, 1998. – С. 8.